

Eduskunnan tarkastusvaliokunnalle

Asia: K 18/2025 vp Valtiontalouden tarkastusviraston vuosikertomus eduskunnalle 2025

Tarkastusvaliokunnalla on parhaillaan käsittelyssä Valtiontalouden tarkastusviraston vuosikertomus. Tässä yhteydessä valiokunta on pyytänyt tarkastusvirastoa esittelemään tarkastuskertomuksen 15/2024 ”Nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelut hyvinvointialueilla – Palvelujen saatavuus, saavutettavuus ja yhteensovittaminen” tuloksia. Lausunnossa kuvataan lyhyesti tarkastuksen aihetta sekä esitetään tarkastusviraston keskeisimmät johtopäätökset ja suositukset.

Tarkastuksen aihe

Tarkastuksen aiheena oli nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelujen toimivuus perustasolla, erikoissairaanhoidossa, opiskeluhuollossa ja sosiaalihuollossa. Pääasiallinen huomio oli perustason mielenterveys- ja päihdepalveluissa sekä nuorisopsykiatrisessa erikoissairaanhoidossa. Nuorten palveluja järjestävät myös Kela, Ylioppilaiden terveydenhoitosäätiö (YTHS) ja monet järjestöt, joihin tarkastusvirastolla ei ole tarkastusoikeutta. Mielenterveys- ja päihdepalveluita arvioitiin yhtenä kokonaisuutena, koska niitä pyritään kehittämään toiminnallisena kokonaisuutena. Samanaikaiset mielenterveys- ja päihdehäiriöt eli kaksoisdiagnoosit ovat yleisiä.

Tarkastuksessa keskityttiin nuorten palveluihin, sillä nuorten mielenterveyshäiriöt ovat lisääntyneet 2020-luvulla. Mielenterveyden ja käyttäytymisen häiriön diagnoosi oli joka kahdeksannella 13–17-vuotiaista ja lähes joka neljännellä 18–29-vuotiaiden ikäryhmässä vuonna 2023. Myös nuorten huumekuolemat ovat ennätyksellisen korkealla tasolla. Nuorten mielenterveys- ja päihdeongelmat lisäävät merkittävästi syrjäytymistä koulutuksesta ja työmarkkinoilta, ja vaikutukset ovat pitkäaikaisia. Mielenterveyshäiriöiden suorat ja epäsuorat kustannukset ovat Suomessa jopa yli kymmenen miljardia euroa vuodessa.

Tarkastuksen alkaessa tammikuussa 2024 sote-palvelujen järjestämisvastuu oli ollut hyvinvointialueilla noin vuoden. Tarkastuskertomuksessa esitettävät havainnot ja johtopäätökset koskevat tilannetta tammikuun 2023 ja toukokuun 2024 välillä. Lähes kaikilla alueilla oli tarkastuksen aikana käynnissä kehittämistoimia, jotka voivat vaikuttaa nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelujen toimivuuteen. Tilanne oli monilla alueilla haastava, mutta palvelut tulee järjestää lainsäädännön edellyttämällä tavalla. Tarkastusvirastossa myös arvioitiin, että lähtötilanteesta olisi hyvä saada kansallinen tilannekuva. Hyvinvointialueet pitivät tarkastusviraston antamia suosituksia hyvinä. Tarkastuksen jälkiseuranta toteutetaan vuonna 2027.

Keskeisimmät johtopäätökset ja suositukset

Alueellinen yhdenvertaisuus ei toteudu nuorten mielenterveys- ja päihdepalveluissa

Lainsäädännön mukaan sosiaali- ja terveyspalvelujen tulisi olla yhdenvertaiset koko maassa. Tarkastuksen perusteella alueelliset erot nuorten perustason mielenterveys- ja päihdepalvelujen saatavuudessa, resursseissa, palvelurakenteissa ja palveluvalikoimassa ovat huomattavia. Erityisesti nuorille kohdennetuissa päihdepalveluissa on suuria eroja ja myös puutteita. Tarkastuksen aikaan Kainuun ja Pohjois-Karjalan hyvinvointialueilla ei ollut lainkaan nuorille kohdennettuja perustason mielenterveys- ja päihdepalveluja.

Nuorisopsykiatrisessa erikoissairaanhoidossa palvelurakenteet ovat yhdenmukaisempia kuin perustasolla, mutta hoidon toteutuksessa on suuria eroja hyvinvointialueiden välillä. Erot ovat huomattavia

henkilöstöresursseissa, potilaskohtaisissa kustannuksissa ja käyntimäärissä, hoitoon pääsyn nopeudessa, osastohoidon roolissa ja täyttöasteessa sekä ostopalvelujen käytössä. Alaikäisille kohdennettuja erikoissairaanhoidon päihdepalveluja oli saatavilla harvoin ja niistä puuttui oleellisia palveluita. Toukokuussa 2024 alaikäisten opioidi- tai korvaushoito oli saatavilla vain Varsinais-Suomen, Etelä-Savon ja Pohjois-Karjalan hyvinvointialueilla. Tätä voi pitää ongelmallisena, koska nuorten tapaturmaiset huumekuolemat ovat Suomessa varsin yleisiä ja niihin liittyy usein opioidien käyttö. THL on suositellut harkitsemaan opioidikorvaushoidon ulottamista alaikäisille nuorten huumekuolemien vähentämiseksi.

Opiskeluhoitopalvelujen ja sosiaalihuollon rooli korostuu erityisesti niillä alueilla, joilla ei ole erillisiä nuorten perustason mielenterveys- ja päihdepalveluja tai joilla palvelut ovat rajalliset. Jos palveluissa on puutteita, opiskeluhoitopalvelujen voi olla vaikea keskittyä varsinaisiin tehtäviinsä ja palveluissa joudutaan keskittymään korjaavaan työhön. Lainsäädännön mukaan hoito ei kuulu sosiaalihuollon tehtäviin. Tarkastuksen perusteella myös sosiaalihuoltoon voi kuitenkin valua paljon hoidollista palvelua, jos mielenterveys- ja päihdepalveluissa on puutteita.

Tarkastuksessa havaittiin, että hoitotakuu uhkaa jäädä tyhjäksi kirjaimeksi, koska sen tulkinta ja tarjolla olevat palvelut vaihtelevat huomattavasti. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta on myös ongelmallista, että osassa alueista on vaikeuksia päästä palveluihin, jos nuorella on samanaikainen päihde- ja mielen- terveyden häiriö tai nuori on lastensuojelun sijaishuollossa.

Palvelujen alueellisen yhdenvertaisuuden parantamiseksi tarkastusvirasto antoi seuraavat kaksi suositusta:

- Sosiaali- ja terveysministeriön sekä hyvinvointialueiden, Helsingin kaupungin ja HUS-yhtymän tulisi varmistaa, että nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelujen palveluvalikoima on jatkossa alueellisesti nykyistä yhdenmukaisempi ja palveluihin pääsee terveydenhuoltolain ja sosiaalihuoltolain edellyttämällä tavalla.
- Sosiaali- ja terveysministeriön tulisi varmistaa, että hoitotakuuta tulkitaan ja seurataan hyvinvointialueilla yhdenmukaisesti.

Nuorten välistä eriarvoisuutta lisäävät myös nuoren erilaiset määritelmät hyvinvointialueilla

Toukokuussa 2024 yleisin alaikäraja nuorten perustason mielenterveys- ja päihdepalveluissa oli 13 vuotta (käytössä 15 alueella), mutta yläikärajat vaihtelivat. Yläikäraja oli 17, 18, 21, 22, 23, 25, 28 tai 29 vuotta. Ikärajoissa oli vaihtelua myös alueiden sisällä kuudella alueella. Nuorisopsykiatrin erikoissairaanhoido oli yleisimmin kohdennettu 13–17-vuotiaille (15 alueella).

Nuoruusiän kehitysvaiheiden katsotaan ajoittuvan ikävuosille 12–22, ja aivojen kehitys jatkuu läpi nuoruusiän. Ikärajausten perusteet ovat moninaisia, mutta vain harvoin lääketieteellisiä. Perusteina ovat esimerkiksi niukat resurssit ja vanhat kuntaikärajat.

Ikärajoihin liittyvän havainnon perusteella tarkastusvirasto päätyi suosittelemaan seuraavaa:

- Sosiaali- ja terveysministeriön sekä hyvinvointialueiden, Helsingin kaupungin ja HUS-yhtymän tulisi varmistaa, että nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelujen ikärajat ovat jatkossa nykyistä yhdenmukaisemmat ja perustuvat terveydenhuollon palveluissa lääketieteelliseen näkemykseen nuoruusiästä.

Ostopalvelut voivat vaarantaa hoidon jatkuvuuden ja heikentää palvelujen laatua

Yksityisiltä palveluntuottajilta hankitut palvelut ovat yleisiä nuorten mielenterveys- ja päihdepalveluissa. Korkeiden kustannusten lisäksi palveluntuottajien vaihtuvuus jättää hyvinvointialueiden mukaan

hoidot irrallisiksi ja vaarantaa hoidon jatkuvuuden. Ostopalvelujen laadunvalvontaa ja työn johtamista pidetään vaikeana. Erityisesti nuorisopsykiatrisessa erikoissairaanhoidossa laatu koetaan toisinaan kustannuksiin nähden alhaiseksi ja työ tehottomaksi. Ongelmina nähdään myös ostopalvelutyövoiman heikko sitoutuminen kehittämis- ja verkostotyöhön sekä vähäinen yhteistyö oman palvelutuotannon kanssa. Valtiontalouden tarkastusvirasto aloittaa marraskuussa 2025 tarkastuksen suunnittelun aiheesta ostopalvelujen, palvelusetelin ja vuokratyövoiman käyttö hyvinvointialueilla, Helsingin kaupungissa ja HUS-alueella.

Ostopalvelujen käyttöön liittyen tarkastusvirasto antoi seuraavan suosituksen:

- Sosiaali- ja terveysministeriön sekä hyvinvointialueiden, Helsingin kaupungin ja HUS-yhtymän tulisi varmistaa, että ostopalveluja käytettäessä huolehditaan hoidon jatkuvuudesta, palvelujen laadusta ja kustannusvaikuttavuudesta.

Siirtymät nuorten palveluista aikuisten palveluihin sekä perustason ja erikoissairaanhoidon välinen heikko yhteistyö aiheuttavat katkoksia hoidon jatkuvuuteen

Siirtymässä nuorten palveluista aikuisten palveluihin on osalla alueista ongelmia ja nuorella on riski pudota pois palvelujen piiristä. Aikuisten palveluihin on usein pidemmät jonot ja nuorelta itseltään odotetaan enemmän oma-aloitteisuutta kuin nuorten palveluissa. Ongelmat korostuvat alueilla, joilla ikärajat ovat tiukat ja joustamattomat. Toimintamallit siirryttäessä palvelujen välillä eivät ole systemaattisia tai vakiintuneita.

Lähetekäytäntöjen toimivuudessa on merkittäviä ongelmia osalla hyvinvointialueista. Palautettujen lähetteiden osuus kaikista lähetteistä vaihteli vuoden 2024 ensimmäisellä neljänneksellä 1 ja 47 prosentin välillä. Perustasolla koetaan, että erikoissairaanhoidossa on liian tiukat kriteerit. Erikoissairaanhoidossa puolestaan koetaan, että perustason puutteet lisäävät erikoissairaanhoidon kysyntää ja lähetteitä tehdään liian kevyin perustein. Ongelmia on myös nuoren siirtyessä erikoissairaanhoidosta perustason palveluihin. Hoidon jatkuvuus vaarantuu, kun nuorelle tai hoitavalle taholle jää epäselväksi, miten hoitoa tulisi jatkaa.

Hoidon jatkuvuuden parantamiseksi tarkastusvirasto antoi seuraavat kaksi suositusta:

- Sosiaali- ja terveysministeriön sekä hyvinvointialueiden, Helsingin kaupungin ja HUS-yhtymän tulisi varmistaa, että hoidon jatkuvuudessa ei ole katkoksia ja että nuoret saavat tarvitsemansa palvelut siirryttäessä nuorten palveluista aikuisten palveluihin; siirryttäessä perustason ja erikoissairaanhoidon välillä; lastensuojelun sijaishuollossa sekä tilanteissa, joissa nuorella on samanaikainen päihde- ja mielenterveyden häiriö.
- Sosiaali- ja terveysministeriön sekä hyvinvointialueiden, Helsingin kaupungin ja HUS-yhtymän tulisi kehittää lähetekäytäntöjä siten, että nuorisopsykiatrisesta erikoissairaanhoidosta palautettujen lähetteiden osuudet laskevat nykyisestä.

Lisätietoja:

Johtava tuloksellisuustarkastaja Ville-Veikko Pulkka, ville-veikko.pulkka@vtv.fi, p. 040 7324076

Ylitarkastaja Elina Vedenkannas, elina.vedenkannas@vtv.fi, p. 040 732 0973

Ylitarkastaja Olli Karsio, olli.karsio@vtv.fi, p. 0400 452 761

LIITE	xx
JAKELU	xx